

TURKIYA SALJUQIYLARI DAVLATI DAVRIDA QAL'A QAMALLARI: STRATEGIYA, TAKTIKA VA HARBIY TEXNOLOGIYA

Davronbayev Ibrohim Ne'matjon o'g'li

Tel: +998975555863

E-mail: ibrohimdavronbayev@gmail.com

ANNOTATSIYA

Turkiya saljuqiylari davlati davridagi qal'a muhosaralari strategiya, taktika va harbiy texnologiya nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Qamal sabablari (siyosiy, iqtisodiy), qaror qabul qilish jarayoni, og'ir va yengil qurollar (manjaniq, neft, lag'im), muhosara bosqichlari (qarorgoh qurish, abluka, diplomatik muzokaralar) hamda qamal natijasini belgilovchi omillar birlamchi manbalar — Ibn Bibi, Urfali Mateos, Süryani Patrik Mihail va boshqa yilnomachilar ma'lumotlari — asosida yoritiladi. Muallif saljuqiy harbiy muvaffaqiyatlarining nafaqat harbiy kuchga, balki qamal jarayonini boshqarishning kompleks strategik mahoratiga ham bog'liq bo'lganini asoslaydi.

Kalit so'zlar: *Turkiya saljuqiylari, qal'a qamallari, muhosara, manjaniq, harbiy strategiya, diplomatik muzokaralar.*

ABSTRACT

Fortress sieges under the Anatolian Seljuk state are examined from the perspective of strategy, tactics, and military technology. The causes of sieges (political, economic), the decision-making process, heavy and light weaponry (mangonels, naphtha, mining), the stages of a siege (encampment, blockade, diplomatic negotiations), and the factors determining a siege's outcome are analyzed drawing on primary chronicles — Ibn Bibi, Urfali Mateos, the Syriac Patriarch Michael, and others. The author demonstrates that Seljuk military success rested not only on armed force but also on a sophisticated strategic management of the siege process.

Keywords: *Anatolian Seljuks, fortress sieges, siege warfare, mangonel,*

military strategy, diplomatic negotiations.

АННОТАЦИЯ

Осады крепостей в период государства Сельджуков Рума рассматриваются с точки зрения стратегии, тактики и военных технологий. На основе первоисточников — Ибн Биби, Урфалы Матеоса, сирийского патриарха Михаила и других хронистов — анализируются причины осад (политические, экономические), процесс принятия решений, тяжёлое и лёгкое вооружение (манджаники, нефть, подкопы), этапы осады (устройство лагеря, блокада, дипломатические переговоры), а также факторы, определявшие исход осады. Автор обосновывает, что военные успехи сельджуков опирались не только на вооружённую силу, но и на сложное стратегическое управление процессом осады.

Ключевые слова: *Сельджуки Рума, осады крепостей, осадная война, манджаник, военная стратегия, дипломатические переговоры.*

Anadolu tarixida XI–XIII asrlar Turkiya saljuqiylari davlatining shakllanish va mustahkamlanish davri hisoblanadi. Bu davrda hukmdorlar tomonidan uyushtirilgan harbiy harakatlarning katta qismi ochiq maydon janglari emas, aynan qal'a muhosaralari tarzida kechgan. Manbalarda saljuqiy sultonlari va amirlarining o'nlab qal'a va shaharlarni qamal qilgani haqida batafsil ma'lumotlar saqlanib qolgan; bu ma'lumotlar saljuqiy harbiy tafakkurining strategik, taktik va texnologik jihatlarini yoritishga imkon beradi.

Qamal sabablari va qaror qabul qilish jarayoni

Qamal harakatining kelib chiqishida siyosiy, iqtisodiy va diniy sabablar muhim o'rin tutgan. Ko'p hollarda siyosiy omil yetakchi bo'lgan — bunga eng yorqin misol shaxzodalar o'rtasidagi taxt kurashi natijasidagi qamallardir. Manbalarga ko'ra, Ruknuddin Sulaymonshoh o'z ukasi G'iyosuddin Kayxusravni Qo'nyada qamal qilgan [1].

Sultonlarning o'z shaxsiy obro'-e'tiborini oshirish maqsadida uyushtirgan qamallari alohida guruhni tashkil etadi. Bunga eng aniq misol — Sulton Alovuddin Kaykubodning Alanya (Kalonoros) qal'asini qamal qilishidir. Manbada

keltirilishicha, Antaliya subashisi Muborizuddin Ertoqush va amir Asaduddin Ayozi kabi amirlar bu qal'aning naqadar mustahkam ekanini — u tog'lar va granit toshdan qurilgan istehkom bilan qurshalgani, dengiz tomondan esa xandaq bilan himoyalangani, shu bois hech qaysi hukmdor uni fath etishga jur'at etmaganini — sultonga izohlab, bu qal'a faqat ulug' hukmdor taxtiga munosib joy ekanini ta'kidlaganlar. Shu tariqa yangi taxtga o'tirgan sulton, hech kim jur'at etmagan qal'ani fath etib, o'z hokimiyatini mamlakat bo'ylab mustahkamlashni maqsad qilgan.

Qamal quroli va texnologiyasi

Qamal qurollari haqidagi eng erta va aniq ma'lumot Sulton I Mas'ud davriga oiddir: rohib Grigor uning Tal-Bashir qamali munosabati bilan saljuqiylar qo'shini qal'aga "turli mashinalar" bilan hujum qilganini yozib qoldirgan. Keyinroq, Sulton I G'iyosuddin Kayxusravning Antaliya qamalida qo'llanilgan qurollar ro'yxati manbalarda aniq keltiriladi: manjaniq, gurzi, nayza, yoy-o'q, qilich, to'quz (kupol), narvon va kamand [2].

Muhosara texnikasining yanada rivojlangan bosqichini amir Kamoliddin Komyorning Gurjiston safaridagi faoliyatida ko'rish mumkin: u o'ttizga yaqin qal'ani qamal qilgan ekan, manjaniq, arrada (kichik manjaniq turi), neft otuvchilar, lag'imchilar, tosh otuvchilar, gurzi, qilich va kamand otuvchilardan iborat maxsus qamal jihozlarini qo'llagan. Bu ro'yxatning kengligi saljuqiylar qo'shinida turli funksiyaga ega ixtisoslashgan harbiy bo'linmalar (lag'imchilar, neft otuvchilar, tosh otuvchilar) mavjud bo'lganini ko'rsatadi — bu esa muhosara ishining alohida kasbiy tayyorgarlik talab qilgan murakkab harbiy faoliyat bo'lganidan dalolat beradi.

Sulton I Izzuddin Kaykovus, saljuqiylar hukmronligidan chiqib qo'zg'olon ko'targan Antaliyani qayta qamal qilganida manjaniq, yoy-o'q, qilich va gurzi bilan bir qatorda, bir vaqtning o'zida yon-yanlab o'nta askar chiqa oladigan keng narvonlardan foydalangan. Bunday narvonlarning qo'llanilishi qamal muhandisligining texnik jihatdan naqadar rivojlanganini ko'rsatadi: oddiy tor narvonlar o'rniga ko'p sonli askarni bir vaqtda yuqoriga ko'tarish imkonini

beruvchi maxsus konstruksiyalar ishlab chiqilgan.

Muhosara bosqichlari

Qarorgoh qurish va abluka. Safarga chiqqan qo'shin, yo'nalishga qarab, avval Qo'nya Ruzbe dashti, Qaysariya Yabanlu bozori, Malatya yoki Elbiston sahrolaridan birida to'plangan. Qal'a oldiga yetib borilgach, birinchi navbatda sultonning muborak chodiri (dehliz-i muborak) tiklangan — bu chodir bir vaqtning o'zida qamalni boshqarish qarorgohi vazifasini ham bajargan; u dushman o'qi yetib bormaydigan, ammo butun qamalga hukmronlik qiluvchi nuqtaga o'rnatilgan.

Qarorgoh qurilgach, qal'a atrofi to'liq abluka (qurshov)ga olingan. Bu usulning maqsadi shahar/qal'a bilan tashqi dunyo aloqasini butunlay uzib, aholini och-suvsiz qoldirish orqali taslim bo'lishga majbur qilish edi. Sinop qamali arafasida sulton bilan amirlar o'rtasidagi muzokarada bu maqsad yaqqol ko'rinadi: mahalliy sharoitni yaxshi biluvchi kishilar Sinop qal'asi juda mustahkam bo'lgani, shu bois to'g'ridan-to'g'ri hujum natija bermasligini, qal'ani faqat abluka usuli bilan fath etish mumkinligini aytishgan — qattiq qurshov natijasida shahar quruqlik va dengiz orqali aloqadan mahrum bo'lib, oziq-ovqat va suv tanqisligiga duch kelishi kerak edi. Ibn Bibi ablukaning bajarilish tartibini "aylana nuqtani qamrab olgani kabi" iborasi bilan ixcham ifodalagan [3].

Ablukaning og'irligi ba'zan bir necha oyga cho'zilgan. Sulton I Mas'ud va doniyshmandli amir G'ozl tomonidan Malatya taxminan olti oy davomida abluka ostida saqlangan; natijada shaharda kuchli ochlik yuz bergan — aholi daraxt po'stlog'i va bargini, mushuk va eshak o'liklarini, hatto quruq teridan yasalgan idishlarni yeb tirik qolishga urinishgan; shahardan qochishga uringanlar esa tashqarida turgan askarlar tomonidan o'ldirilgan [4]. Sulton II Qilichaslon esa Doniyshmandli Nosiruddin Muhammad qo'lidagi Malatyani egallash uchun to'rt oy davomida qal'ani qamal qilgan, ammo hujumga o'tmasdan shaharning ochlik tufayli o'z-o'zidan taslim bo'lishini kutgan; qishni o'tkazish uchun askarlariga g'isht uylar qurdirgan [4]. Bu misollar abluka taktikasining nafaqat harbiy, balki psixologik bosim vositasi sifatida ham qo'llanilganini ko'rsatadi.

Diplomatik harakatlar. Saljuqiy qamal strategiyasining asosiy maqsadi qal'ani hujumsiz, sulh yo'li bilan qo'lga kiritish edi. Shu bois qal'a egalari va'da, tahdid va mukofot kabi diplomatik vositalar orqali ko'ndirilishga harakat qilingan. Saljuqiy amiri Asaduddin bu yondashuvni Chamishkazak qal'asi oldida "u yerni faqat va'da, tahdid, qo'rqitish va muzokara bilan qo'lga kiritish mumkin" degan so'zlar bilan ifodalagan [5].

Muzokaralar orqali fath etilgan qal'alarga misollar ko'p. Sinop qal'asi oldida sulton I Izzuddin Kaykovus mahalliy hokim (tekfur) Kir Aleksini ov paytida qo'lga tushirib, uni qal'a devorlari oldida jazolab, ichkaridagilarni taslim bo'lishga majburlagan; oxir-oqibat ikki taraf shartlar kelishib, tekfur sultonga bo'ysunish va yillik xiroj to'lash sharti bilan hayoti saqlab qolingan va kalit sultonga topshirilgan. Tell-Bashir qal'asi esa o'n kunlik natijasiz hujumdan so'ng, atrofdagi mevali daraxtlarni kesib tashlash orqali aholiga bosim o'tkazish natijasida taslim bo'lgan [6]. Alanya qamalida esa qal'a egasi Kir Vart ikki oylik qattiq qarshilikdan so'ng, oxir-oqibat yengilishi muqarrar ekanini tushunib, ishonchli do'sti — Antaliya subashisi Muborizuddin Ertoqush orqali sulton bilan muzokaraga kirishgan [7].

Qamal natijasini belgilovchi omillar

Tadqiqotchi qamal natijasini bir necha omil bilan bog'laydi: boshqaruv va tashkilotchilik mahorati; to'g'ridan-to'g'ri hujumdan tashqari qo'llanilgan strategiya va taktikalar (aholini och-suvsiz qoldirish, bog'-rog'larni vayron qilish, xoinlar bilan hamkorlik qilish, soxta chekinish kabi); harbiy-texnik kuch; qal'aning tahkimlanganlik darajasi va geografik joylashuvi; hamda mudofaachilarning o'z chora-tadbirlari — jumladan, oziq-ovqat va qurol-yarog' zahirasini oldindan to'plash. Amir Kamoliddin Komyorning Omid (Diyorbakir) qal'asi haqidagi mulohazasi bu strategik yondashuvni yaqqol ifodalaydi: u qal'ani uch yillik izchil bosqichlar orqali — birinchi yili ekin va chorva mollarini tortib olish, ikkinchi yili to'liq abluka o'rnatib oziq-ovqat kirishini to'sish, uchinchi yili esa aholi ocharchilikdan faryod chekib taslim bo'lishini kutish — orqali egallash mumkinligini asoslab bergan.

Xulosa

Yuqorida keltirilgan manbaviy dalillar saljuqiylarning qal'a muhosaralarida yagona qolipga emas, balki har bir qal'aning mudofaa qudrati, geografik joylashuvi va aholi ruhiyatiga qarab moslashtirilgan kompleks strategiyaga tayanganini ko'rsatadi. Harbiy kuch — manjaniq, neft, lag'im va ixtisoslashgan qo'shin bo'linmalari — diplomatik muzokaralar, psixologik bosim va uzoq muddatli abluka bilan uyg'unlashtirilgan holda qo'llanilgan. Ushbu tajriba shuni ko'rsatadiki, saljuqiy harbiy yutuqlari faqat jangovar kuchga emas, balki qamal jarayonini boshqarishning nozik strategik mahoratiga ham bog'liq bo'lgan.

Foydalanilgan manbalar

1. Ibn Bibi. El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye / çev. Mürsel Öztürk. – Ankara: TTK Yayınları, 2014.
2. Uyumaz E. Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220–1237). – Ankara: TTK Yayınları, 2003.
3. Urfalı Mateos. Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli / çev. Hrant D. Andreasyan. – Ankara: TTK Yayınları, 2019.
4. Süryani Patrik Mihail. Süryanî Patrik Mihailin Vekayinamesi (İkinci Kısım 1042–1195) / çev. Hrant D. Andreasyan. – Ankara: TTK Kütüphanesi, № 44, 1944.
5. Ibn Bibi. El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye / çev. Mürsel Öztürk. – Ankara: TTK Yayınları, 2014.
6. Ibn Bibi. El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye / çev. Mürsel Öztürk. – Ankara: TTK Yayınları, 2014.
7. Uyumaz E. Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220–1237). – Ankara: TTK Yayınları, 2003.